

մարտիկ զորավարը (ἀνδρα ποιεῖμικὸν καὶ ἰκανώ-
τατον) իբր Ստրատուրա (στρατηλάτης) Հայաս-
տան ղեկելով՝ վերջ առաւ մինչեւ նոյն ժամանակ
ի գոյութեան եղող գուբերնու եւ կոմսերու գրու-
թեան։ Լայքը, որոնք խուռն բազմութեամբ սկսած
էին զինուորիչ Ստրատուրայ Տրամանիկի տակ, այս
ժամանակէն սկսեալ մեծամեծ ծառայութիւններ
մատուցին Բիւզանդական պետութեան։ Յետագայ
դարերու Բիւզանդական զորաբանակներու առաջն-
դասը ու հաճախեղ պաշտօնակալներն ու զորա-
վարները կամ Հայ եւ կամ վաղցի։ Բարեբաղդ
(867—886) Հայ ցեղ զը — ըստ Փոսայ բռածին՝
Արշակունի կամ Պաշլաունի՝ Տրատուրայ սերնդէն
— Բիւզանդական գահը կը բազմի։ — Դիտասայ
Տրամանիկի տակ եղող Հայաստանի սահմանապահ
զօրաց գունդը մեծաւ մասամբ քաջավարժ Հայ
նախարարներն ու ստորին ազնուականներն (Աղա-
դար) կը բաղկանար։ Ըստ առաջարկութեան
Դիտասայ՝ Յուստինիանոս 536ին իւր նշանաւոր
երեսօտեակներուց օրէնսդրական Հրովատակը
(Novelle) առաւ, որուն համաձայն՝ չորս Հայաց
վարչական կազմակերպութեամբ, սահմանազա-
ւանները նոր — սակայն հետեւութիւններ ծանր
կարգի վերածուեցան։ Յուստինիանոսի սկսած քա-
ղաքականութիւնը յաջող կայսրերէ եւ շարու-
նակուեցաւ։ Վերջ տեսնելով թէ Հայաստանի Չո-
րավարը (στρατηγός) Մաւրիկիայ կառավարու-
թեան տանն հանդիսապատիւ էր Արեւելից ու
Եւրոպիոյ երկու մեծ հրամանատարութեանց Հրա-
մանադարձուին։

Հայկական բանակալութեան կազմակերպուե-
լու ժամանակն է՝ Ե. դարը։ Ճիշդ է կոսու. Դիտա-
նոսին կայսրը Հայկական թեմին ծագման մասին
ըսածով, թէ եւ կոսեցով. «Թեմն, որ անուանեալ
կոչի Հայկական՝ շուրջ ինչ սեպհական անուն. զի
զայս անուն ընկալաւ նա ի դարձեալն եւ ի սահմա-
նակից իւրոնք ի Հայոց։ Նա թէ ինչ պաշտօն թուի
ստել, ի թէ առ Հերակլեաւ արքայի եւ կամ ի
յետին ժամանակս զյորջըրլունն զայս ընկալաւ...
Վասն թեմ. 17, 19—18, 8։ Սակայն ընդ հակա-
ռակն բոլորովն սխալ է իւր սուռած հետեւեալ
առեղկութիւնը. «Ծառալին ժամանակն կամ առ
Յուստինիանոսի եւ կամ առ այլով ոմամք ար-
քայի, Գամբը յերկու անձերի մատուցն էին բա-
ժանեալ։ Միին կողմն աշխարհին անուանէր Քա-
սիանոս՝ յիշխանն ուսմանն Քասիանոս կոչեցելոյ —
որ ընդպէջեց զանձն երեւելի ի պատերազմուեա
մշտաւ ընդդէմ Պարսից — եւ յայս սակս իսկ
աշխարհն այն անց ի կարգս թեմից եւ զորավարու-
թեան, մինչեւ ցայսօր ժամանակի։ Ստորին մասն
աշխարհին (Գամբը), որ Հայի ի Ժողի՝ կոչէր Հայ-
կական, վասն կից յաշխարհն Հայոց լինելոյ. իսկ
վերնակողմանն՝ լեալ առ երի լիկաւսնացուց եւ

Տաւրոսի, եղաւ անուն Փղըր Գամբը, որ եւ է —
որպէս ի վեր անդր ասացաք — ի կարգս թեմից.՝
Վասն թեմ. 20, 2—10։ Այս կարգադրութիւն-
ներէն մին կամ միւսը Յուստինիանոսի ժամանակն
եղած համարելու անհեղինակ արարածաւ մը
չկայ, այլ լոկ էր ինքնագործութիւն է։ Քասիանոս
թեմը, որ աւելի ետեւեր էր հաստատուած, Հայ-
կական թեմին մէկ մասն էր. իսկ Փղըր Գամբը
(Գամբը Բ.) Արեւելեան բանակալութեան կը վե-
րաբերէր։ Ուստի եւ կարգադրվիլով վերոյիշեալ երեք
վիճակները՝ զորոնք Յուստինիանոս կամ յետագայ
կայսրներէն մին՝ փոքրիկ վաշտերու վերածած էր,
երբեք մեծ զորաբանակ կազմած չէին։

Թեմերու ծագման մասին ցարդ եղած ու-
սմանքներութեանց մէջ՝ ուսեալ կայսրը վարկ-
պարզի գրած այս մասերին իբր ամենայն մասամբ
վստահելի ու ստուգապատուած աղբիւր գործա-
ծուիլը շատ զարմանալի է։

Հայկական բանակալութեան իւր մէջ կը բու-
լանդակէր յուշական ու Պոդիմնեան Պոնտոս, Ա.
եւ Բ. Հայք (Գ. Հայք մեծաւ մասամբ արարական
իշխանութեան տակն էր) եւ Վ. Գամբը։ Հայա-
գունդ գումարտակին զօրավարը պետական բանա-
կին բարձրագոյն առաջնաւորն էր պատկանէր պա-
ստոյ տառիմանովն եւ Արեւելեան գումարտակին
զօրավարին պէս ինչն ալ միւս Պատրիկ տիտղոսը կը
կրէր. լատին. *Patricus*. *Nichphoros* տն յատրիւոն *chai*
ստրաթիոն (των Ἀρμενιάκων 722, 2. տն ստր-
աթիոն αὐτῶν Θεόδωρον καὶ πατρίκιον τὸν Καμου-
λιανόν. անդ 726, 6)։

Ուստի Յունաց իշխանութեան տակ եղող
ստիական նահանգները բաժնուած էին երեք մեծ
զօրավարութեանց.

Ա. Արաբիակ անձնապահաց արքայազունդ
(Ոսթրիկոն)։

Բ. Արեւելեան սահմանաց զօրաբաժին (Ա-
րեւելեան բանակալութեմ)։

Գ. Հայաստանի սահմանապահ զօրաբաժնի
(Հայկական բանակալութեմ)։

Բ. Եւրոպա։

Եւրոպիոյ գումարտակը (Division) կը բաղ-
կանար միայն Բարկական բանակալութեմ, որ իւր
մէջն ուներ Դիփոմնեանեան նահապետներ՝ Եւրո-
պա, Հեմիմնեանայ ու Ռոքապի ինչ ինչ մասերը,
Բարկիոյ մեծագոյն մասը, ստորին Սիլիթիւ եւ
Միսիսիւ։ Հերակլեայ գահակալութեամբ թէ եւ
Աւարաց՝ Բիւզանդացուց վրայ բաժն յարակմուէր
դադրած էին, սակայն նուազ վստահ չէին սպաւա-

¹ Τὸ θέμα τὸ καλούμενον Ἀρμενιάκων, οὐ κύριον
ἔχει τὸ ὄνομα, οὐδὲ ἀρχαία τίς ἐστιν ἡ τούτου προση-
γορία, ἀλλὰ ἀπὸ τῶν ὁμοούστων καὶ συνουκίοντων
Ἀρμενίων τὴν προσηγορίαν ἐκτίσθησθε. δοκὸ δὲ εἰπεῖν
δὲ ἐστὶ Ἑρακλείου τὸν βασιλέα καὶ τὸν κάτω χρόνον
τὴν τοιαύτην προσηγορίαν ἐκλήροσμήσου.

¹ Ἐπὶ δὲ τῶν ἄνω χρόνων εἶπε Ἰουστινιανὸς εἶπε
ἄλλου τινὸς τὸν βασιλέα τιμηθεὶς τῆς Καπαδοκίας
εἰς τρία μέρη τὸ μὲν μεσογαίον ἐκλήθη Χαρσιανόν ἀπὸ
Χαρσίον τινος ἀρχόντου τὸ τότε καιρὸς ἐπιδουκίμαστος
ἐν τῷ πρὸς Πίργου πολέμῳ, καὶ διὰ τοῦτο εἰς θέματος
τάξιν καὶ στρατηγίδα μέχρι τοῦ νῦν ἐξερμάνισσε. τὸ δὲ κάτω
καὶ πρὸς θάλασσαν ἐκλήθη Ἀρμενιάκων διὰ τὸ εἶναι
αὐτὸ πλησιόχωρον τῶν Ἀρμενίων, τὸ δὲ ἄνωθεν καὶ
ὁμοσύνῃ τοῖς Ἀντάοις καὶ τῷ Ταύρῳ Καπαδοκία μικρά,
ἡ νῦν, ὡς ἔφαμεν, εἰς θέματος ὄνομα χρηματίσους.

նար պետութեան Բուլղարները, որոնք ստորին Դանուբին եզերքէն անդադար յառաջ կը քաշէին դէպի Հեմուս թերակղզին: Այս սպառնացող վտանգին առջեւ առեւտրու համար անհրաժեշտ էր Թրակիոյ սահմաններուն վրայ եւս բանակաւորել մ'ունենալ որով միայն կարելի էր Մայրաքաղաքը հիւսիսային թշնամիներէն պաշտպանել: — Եւրոպիոյ գումարտակներ կը վերաբերէր նաեւ Իլիւրիոյ կուսակալութիւնը:

գ. Արեւմտեայ:

Ա. Իտալիան Բաւարիան (θέρμα Ἰταλίων). Իտալիոյ զորաբանակը բաժնուած էր երկու զնդի՝ Հռոմէական ու Բաւարական: Այս զնդերուն ընդհանուր հրամանատարութեան պաշտօնը կը վարէր Իտալիոյ Վեցերորդապետը, որ միանգամայն Պատերի տիրոջ կը կրէր իւր վրան: Յետադիմանոսի մահուցէն ետքը Սիկիլիա եւս Իտալիոյ մասը համարուեցաւ, եւ գրեթէ ամբողջ Իտալիոյ զար զինուորական յարաբերութեանց մէջ — առի չգոյժ Պատերի, Իտալիոյ Վեցերորդապետին իշխանութեան տակն էր: Այս է պատճառը, որ երբ 668ին Մովսէս հայազգի զորավարին հրամանատարութեամբ՝ Սիկիլիա ընդգրկմ Սարաքիսոսաց զորուած Արեւելեան զումարտակը՝ իւր հրամանատարութեան Սիկիլիոյ դահլէ կը բազմեցնէ, Իտալիան ու ասորիական զնդերը զինքը գահինէն ընկելու համար Սիկիլիա կը յարձակին: Առաջին անգամ Ը. դարուն Սիկիլիա Պատերի մը տակ իւր սեպհական կամ տեղային գունդն ունեցաւ, զուցէ թերեւս Սարաքիսոսաց յարձակմանց դէմ կղզին պաշտպանելու համար:

Բ. Աֆրիկան Բաւարիան (Exercitus Africanus). — Կարքիզոնի առումէն ետքը (698ին) ասորիական Վեցերորդապետութեան կենդանական բանակաւորը Սեպտիմ (Սեուտա) էր փոխադրուած, որուն անուամբը գունդն ալ Սեպտէնեան (Septensiani) անուանուեցաւ: Աֆրիկէի Վեցերորդապետին ունեցած իշխանութիւնը կը տարածուէր Աֆրիկէի մնացեալ գաւառներուն, Բաւարիան կղզեայ ու Սարգինիոյ զնդերուն վրայ: Սպանիա Արաբացիներէն նուաճուելով՝ Սեպտիմ եւ Բիւզանդացուց ձեռքէն յափշտակուեցաւ. սակայն Արեւելեան հռոմէական պետութիւնը գեւ. 150 տարի Սիկիլիան իւր իշխանութեան տակ կրցաւ պահել: Աֆրիկէի Վեցերորդապետութեան այս վերջին մնացորդը՝ Միլիտիւ Բ.ի (820—829) եւ Թեոփիլոսի (829—842) խայրութեան ժամանակ զարձակ Վեցերորդապետի մը ձեռքը կը կառավարուէր, որ իւր նախին «Վեցերորդապետ Աֆրիկիկոս», անունն իբր տիրապետ իւր վրան կը կրէր:

գ. Ծովային բանակաւորում:

Ձ. դարը յունական նաւազորուն գիւցազանց դարը ծանցուած է: Մուսլիմ գամակացիներ, որ ջլնել իսլամիստութեան վար առած էր, ամեն ջանքի ի գործ դրաւ, որպէս զի Արեւելեան հռոմէական պետութեան մայրաքաղաքը ձեռք ձգէ, գիտնալով որ, այն ժամանակ միայն իսլամութիւն իւր բարձրութեան գագաթնակէտին պիտի հասնէ, երբ երկիւային իմաստութեան վրայէն խաւը վար կ'առնէ:

նուի: Առ այս օգնական էին իրեն՝ Ասորքը, Եգիպտոս եւ Պնտապոլիս, որոնք երբեմն յունական եպարքոսութիւններ էին: Այսու ամենայնիւ Արաբացուց ամեն փորձն ապագրին մնաց: Կալինիոս հեղեպոյսիցի ծարարապետը՝ իւր հնազանդ «յունական կրակովը», Հազարայեց Նաւատորմիցը Կ. Պոլսոյ պարսպաց առջեւ հրոյ ծարակ տալով ռշէնացուց: Պետութիւնը բնականաբար նաւազորուն ցոյց առած այս գիւցազի գործը չէր կրնար անվարձ թողուլ. իրօք ալ այն ժամանակն սկսեալ ծովային զօրքը, բայց գլխաւորաբար պաշտօնակալները, պետութեան մէջ ազդեցիկ դիրք սկսած էին ունենալ: Հաւատարմին ընդհանուր հրամանատարներն եւս շատ անգամ Պատերի տիրողոսով կը յորջորջուէին, սակայն ոչ միշտ, այնպէս որ ծովակալ մ'իւր ատօմանին զօրութեամբը միանգամայն Պատերի տիրողոր չէր կրէր վրան, ինչպէս միւս վեց բանակաւորութեան հրամանատարները կամ ընդհանուր զորավարները, զորոնք վերը տեսանք:

Ծովային թիւքը Պամփիլիոյ, Լիւկիոյ, Պիսիդիոյ մէկ մասին եւ հարաւային Կարիոյ վրայ կը տարածուէր:

Մինչեւ հոս բուռններն համառօտ ի մի ամփոփելով, Յուստինիանոս Բ.ի ժամանակ, Է. դարուն վերջերը՝ բանակաւորութեան հրամանատարներուն ունեցած տատիճանն ու յորջորջումը հետեւեալն էր.

1. Կոսմոփիլոսի — Պատերի.
2. Ջօրավար Արեւելեան բանակին — Պատերի.
3. Ջօրավար Հայկական բանակին — Պատերի.
4. Ջօրավար Թրակեան բանակին — Պատերի.
5. Վեցերորդապետ Իտալիոյ — Պատերի.
6. Վեցերորդապետ Աֆրիկէի — Պատերի.
7. Ծովակալ նաւազորուն (στρατηγὸς τῶν Καραβιστάνων).

(Հարուն-Իսկէ)

ՊՐՈՓ. Է. ԳՆԼՅՐ

ԳՐԱԿԱՆ ԿՈՐՈՒՍՑՆԵՐ

Ն.

Հ. Ղեւնդ. Վ. Ալեւն:

Սգաց բովանդակ ազգէ իւր այն մեծ զաւկին մահը, որ տեղի ունեցաւ յամի 1901, Նոյեմբ. 22: Այն շատ սիրուած գէմբերն էր, «Նաւահայտ» անունով ծանօթ ամենու: Թերթերն եւ երախտագէտ մոլերը՝ մեզի պէս զգածուցան ու յայտնեցին իրենց որոյն կակիծն այլեւայլ ցոյցերով: Թրքահայ մասնու միայն զրեթէ անգղայ մնաց, որուն պատճառը թերեւս ծանօթ ըլլայ: Մենք մեր խոստումն կատարելու եւ մեր յարգանքը մատուցանելու դիտմամբ՝ թերթիս այս էջը կը նուիրենք մեր իրենակից աւագ եղբոր յիշատակին, որուն միշտ համակարգը ու սէր աւածած էինք, եւ